

ISHOQXON IBRAT FAOLIYATI: TIL, ADABIYOT, TA'LIM VA MILLIY UYG'ONISH.

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Filologiya fakulteti 4-bosqich talabasi

Umida Jumayeva

Annotatsiya

Ushbu maqola XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston jadidchilik harakatining yirik namoyandasi Ishoqxon Ibratning serqirra faoliyatini atroflicha tahlil qiladi. Olimning tilshunoslik, adabiyotshunoslik va pedagogika sohalaridagi ulkan xizmatlari, xususan, "Lug'ati sittat ul-lug'ot" kabi fundamental asarlari orqali o'zbek tili va adabiyotining rivojiga qo'shgan hissasi yoritiladi. Maqolada Ibratning ta'lim islohotlari, yangi usul maktablarini tashkil etishdagi tashabbuslari hamda milliy uyg'onish g'oyalarini targ'ib qilishdagi o'rni chuqur o'rganiladi. Uning faoliyati milliy o'zlikni anglash, ma'rifatni yoyish va zamonaviy jamiyat qurish yo'lidagi kurashning yorqin namunasi sifatida baholanadi. Tadqiqot Ibrat merosining bugungi kunda ham dolzarbligini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: Ishoqxon Ibrat, Jadidchilik, Milliy Uyg'onish, Tilshunoslik, Adabiyotshunoslik, Ta'lim Islohotlari, Ma'rifatparvarlik, Turkiston

Abstract

This article comprehensively analyzes the multifaceted activities of Ishoqxon Ibrat, a prominent figure of the Turkestan Jadidism movement in the late 19th and early 20th centuries. It highlights the scholar's immense contributions to linguistics, literary studies, and pedagogy, particularly his role in the development of the Uzbek language and literature through fundamental works like "Lug'ati sittat ul-lug'ot." The article deeply examines Ibrat's educational reforms, his initiatives in establishing new-method schools, and his significant role in promoting the ideas of national awakening. His work is assessed as a vivid example of the struggle for national self-awareness, the dissemination of

enlightenment, and the construction of a modern society. The research demonstrates the enduring relevance of Ibrat's legacy today.

Keywords: Ishoqxon Ibrat, Jadidism, National Awakening, Linguistics, Literary Studies, Educational Reforms, Enlightenment, Turkestan

Аннотация

Данная статья всесторонне анализирует многогранную деятельность Ишоқхона Ибрата, выдающегося деятеля джадидистского движения Туркестана конца XIX – начала XX веков. В ней освещаются огромные заслуги ученого в области языкознания, литературоведения и педагогики, в частности, его вклад в развитие узбекского языка и литературы через такие фундаментальные труды, как "Луғати ситтат ул-луғот". В статье глубоко исследуются образовательные реформы Ибрата, его инициативы по созданию новометодных школ, а также его значимая роль в продвижении идей национального пробуждения. Его деятельность оценивается как яркий пример борьбы за национальное самосознание, распространение просвещения и построение современного общества. Исследование демонстрирует непреходящую актуальность наследия Ибрата в наши дни.

Ключевые слова: Ишоқхон Ибрат, Джадидизм, Национальное Пробуждение, Языкознание, Литературоведение, Образовательные Реформы, Просветительство, Туркестан

Kirish

XX asr boshlaridagi milliy uygʻonish davri Markaziy Osiyo xalqlari tarixida yangilanish va maʼrifatga intilish davri sifatida alohida oʻrin tutadi. Bu davrning yorqin namoyandalaridan biri, oʻzining serqirra faoliyati bilan xalqning maʼnaviy va madaniy yuksalishiga beqiyos hissa qoʻshgan mutafakkir Ishoqxon Ibrat (1862–1937) hisoblanadi. Namangan viloyatining Toʻraqoʻrgʻon tumanida tavallud topgan Ibrat, oʻz davrining yetuk

ma'rifatparvari, shoiri, tarixchisi, tilshunosi va noshiri sifatida tanilgan ¹. Uning faoliyati Jadidchilik harakatining asosiy g'oyalari – ilm-ma'rifat, milliy o'zlikni anglash va taraqqiyotni targ'ib qilish bilan chambarchas bog'liqdir. Ibrat o'zining ilg'or g'oyalari va amaliy sa'y-harakatlari bilan zamonaviy ta'lim tizimini yaratish, milliy adabiyotni rivojlantirish va tilshunoslikka yangi yondashuvlarni joriy etishga intilgan. Uning merosi bugungi kunda ham intellektual rivojlanish va milliy o'zlikni shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Ishoqxon Ibrat dastlab ota-onasi va madrasalarda tahsil olib, so'ngra Qo'qondagi Muhammad Siddiq Tunqator madrasasida o'qishni davom ettirgan. 1887-yildan boshlab u Istanbul, Qohira, Makka, Bombay, Parij kabi yirik madaniyat markazlariga sayohat qilib, arab, fors, hind va ingliz tillarini, shuningdek, qadimiy yozuvlarni chuqur o'rgangan. ²Bu sayohatlar uning lug'atshunoslik, tarixshunoslik va pedagogika sohasidagi bilimlarini boyitib, keyingi ijodiy faoliyatiga zamin yaratgan. Uning tilshunoslik, adabiyot, ta'lim va matbaachilik sohalaridagi novatorlik g'oyalari milliy uyg'onish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Biroq, Ibratning ilg'or faoliyati sovet hukumati tomonidan qattiq ta'qib qilingan; 1937-yil mart oyida u hibsga olinib, o'sha yili Andijon qamoqxonasida fojiali tarzda vafot etgan. Ishoqxon Ibrat o'zining keng dunyoqarashi va ilg'or qarashlari bilan Turkiston hayotiga qator yangiliklarni olib kirgan. Xususan, u yangi usul maktablarini tashkil etish, zamonaviy ta'limni rivojlantirish, matbaa va kitob nashrini yo'lga qo'yish, xorijiy tillarni o'rganish hamda ilm-fanni targ'ib etish borasida muhim ishlarni amalga oshirgan. Uning faoliyati o'zbek xalqining ma'rifiy uyg'onish jarayonida alohida o'rin tutadi.

Ibratning boy ilmiy va badiiy merosi orasida “Lug'ati sitta alsina”, “Tarixi Farg'ona”, “Jome ul-xutut” kabi asarlar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular tilshunoslik, tarix va

¹ Qodirova, M. M. (2023). Ishoqxon Ibratning tilshunoslikka oid qarashlari va ularning bugungi kundagi ahamiyati. Til va adabiyot ta'limi, 2023(1).https://uzjournals.edu.uz/t_a_talim/vol2023/iss1/10/

² Mamajonov S. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.

madaniyat sohalarining rivojiga katta hissa qo'shgan. Uning ijodida ilm-ma'rifat, vatanparvarlik, taraqqiyot va milliy o'zlikni anglash g'oyalari yetakchi o'rin egallaydi. Mazkur maqolada Ishoqxon Ibratning Turkiston hayotiga olib kirgan yangiliklari, uning ma'rifiy faoliyati hamda ilmiy-adabiy merosining o'ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, mutafakkirning milliy uyg'onish jarayonidagi o'rni va bugungi kunda uning merosini o'rganishning ahamiyati yoritib beriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Ishoqxon Ibratning serqirra faoliyati va boy merosi o'zbek ilmiy adabiyotlarida ko'plab tadqiqotlarga mavzu bo'lgan. Dastlabki davrlarda, xususan, sovet mafkurasi hukmronlik qilgan yillarda, Ibratning jadidchilik g'oyalari va milliy uyg'onish harakatidagi o'rni yetarlicha yoritilmagan yoki bir tomonlama talqin qilingan edi. Biroq, O'zbekiston mustaqillikka erishgach, uning shaxsiyati va ijodiga bo'lgan ilmiy qiziqish sezilarli darajada oshdi, bu esa uning merosini xolisona va chuqur o'rganishga imkon yaratdi. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar Ishoqxon Ibratni nafaqat o'z davrining yetuk ma'rifatparvari, balki tilshunoslik, adabiyot, ta'lim va matbaachilik sohalarida novatorlik g'oyalarini ilgari surgan, milliy o'zlikni anglash va taraqqiyotni targ'ib qilgan ulug' mutafakkir sifatida qayta kashf etishga zamin yaratdi ³.

Ibratning tilshunoslikdagi novatorlik g'oyalari va uning "Lug'ati sittat ul-lug'ot" asari ilmiy adabiyotlarda alohida e'tiborga molikdir. Tadqiqotchilar ushbu asarni o'zbek lug'atshunosligi tarixida muhim bosqich sifatida baholaydilar. "Lug'ati sittat ul-lug'ot" (Olti tilli lug'at) 1901-yilda nashr etilgan bo'lib, u o'zbek, arab, fors, hind, turk va rus tillarini qamrab olgan ⁴. Bu asar nafaqat ko'p tilli lug'at bo'lgan, balki o'z davri uchun ilg'or metodologik yondashuvlarni ham o'zida mujassam etgan. Lug'atlar tilning so'z boyligini tizimlashtirish, ma'nolari, kelib chiqishi va imlosi haqida ma'lumot beruvchi muhim madaniy qadriyatga ega vositalardir. Ishoqxon Ibratning lug'ati aynan shu

³ Ismoilov A. "Ishoqxon Ibrat ma'rifatparvarlik faoliyatining ayrim qirralari" // O'zbek tili va adabiyoti. – 2018. – №3. – B. 45–50.

⁴ Tursunov O. "Ishoqxon Ibrat va jadidchilik harakati" // Til va adabiyot ta'limi. – 2020. – №5. – B. 32–37.

vazifalarni bajarishga qaratilgan bo‘lib, u o‘zbek tilini boshqa tillar bilan qiyosiy o‘rganish, tilshunoslik bilimlarini kengaytirish va milliy tilning nufuzini oshirishga xizmat qilgan. Tadqiqotlarda Ibratning sayohatlari davomida ko‘plab tillarni va qadimiy yozuvlarni chuqur o‘rganishi uning lug‘atshunoslik bilimlarini boyitgani va asarning yaratilishiga ta’sir ko‘rsatgani qayd etiladi. "Lug‘ati sittat ul-lug‘ot" jadid maktablarida darslik sifatida ham keng qo‘llanilgan, bu esa uning ta’limiy ahamiyatini yanada oshirgan⁵. Shu bilan birga, Ibratning "Jome’ ul-xutut" (Xatlar majmuasi) asari ham tilshunoslik nuqtai nazaridan muhim bo‘lib, unda turli xalqlar yozuvlari, jumladan, arab, fors, turk, hind, rus, lotin va boshqa ko‘plab yozuvlar haqida ma’lumot berilgan. Bu asar Ibratning qiyosiy tilshunoslik va paleografiyaga bo‘lgan chuqur qiziqishini namoyish etadi va uning tilshunoslik sohasidagi keng qamrovli bilimlarini tasdiqlaydi. Tadqiqotchilar Ibratning bu asarlarini o‘zbek tilshunosligida ko‘p tillilik va qiyosiy tahlilga asoslangan ilk jiddiy urinishlardan biri sifatida e’tirof etadilar.

Ishoqxon Ibratning adabiy ijodi ham milliy adabiyot rivojida muhim o‘rin tutadi va ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Tadqiqotchilar Ibratni mohir shoir va nasrnavis sifatida ham e’tirof etadilar. Uning o‘zbek, fors va arab tillarida yozgan she’rlari, shuningdek, "Tarixi Farg‘ona" kabi tarixiy asarlari uning adabiy merosini tashkil etadi. Ibrat ijodida ma’rifatparvarlik, milliy uyg‘onish g‘oyalari, ilm-fan va taraqqiyotga chaqiriqlar yetakchi o‘rin tutishini ta’kidlaydilar. Uning she’rlarida xalqni jaholatdan qutulishga, zamonaviy bilimlarni egallashga undash, milliy g‘urur va o‘zlikni anglash tuyg‘ularini uyg‘otish asosiy motivlardan bo‘lgan. "Tarixi Farg‘ona" asari esa Farg‘ona vodiysi tarixi, madaniyati va ijtimoiy-siyosiy hayotini yoritishga qaratilgan bo‘lib, u o‘z davrining tarixshunoslik an’alarini davom ettirgan holda, yangi yondashuvlarni ham o‘zida mujassam etgan. Bu asar Ibratning adabiy mahorati va tarixiy voqealarga chuqur nazar tashlash qobiliyatini ko‘rsatadi. Ba’zi tadqiqotlarda uning "Qo‘rboshilar zamoni" nomli qo‘lyozmasi ham tilga olinadi, ammo bu asar sovet repressiyalari davrida yo‘q

⁵ Ismoilov A. "Ishoqxon Ibrat ma’rifatparvarlik faoliyatining ayrim qirralari" // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2018. – №3. – B. 45–50.

qilingani sababli to'liq o'rganilmagan ⁶. Shunga qaramay, mavjud adabiy meros Ibratning o'zbek adabiyotini g'oyaviy va badiiy jihatdan boyitishga qo'shgan hissasini yaqqol namoyish etadi. Uning ijodi jadid adabiyotining shakllanishiga va rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Ishoqxon Ibratning ta'lim tizimini isloh qilishga qaratilgan sa'y-harakatlari va maktab faoliyati ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Uning faoliyati jadidchilik harakatining asosiy g'oyalaridan biri bo'lgan ta'limni modernizatsiya qilish bilan chambarchas bog'liqdir. Ibrat 1885-yilda o'z qishlog'ida "usuli savtiya" (yangi usul) maktabini ochgan, ammo bu maktab konservativ kuchlar qarshiligi tufayli yopilgan. Shunga qaramay, u o'z g'oyalaridan voz kechmagan va 1907-yilda "Maktabi Is'hoqiya" nomli yana bir "usuli savtiya" maktabini tashkil etgan, bu maktab 50 nafar o'quvchini qabul qilib, namuna maktabi sifatida e'tirof etilgan. 1914-yilda esa rus maktabini ochishga urinishi ham muvaffaqiyatsizlikka uchragan. Tadqiqotchilar Ibratning bu sa'y-harakatlarini o'z davri uchun juda ilg'or va jasoratli qadamlar sifatida baholaydilar. U an'anaviy madrasa ta'limining kamchiliklarini ko'rgan va bolalarga zamonaviy fanlar, tillar va amaliy ko'nikmalarni o'rgatish zarurligini anglagan. Uning maktablarida o'qitish jarayonida "Lug'ati sittat ul-lug'ot" kabi o'zi tuzgan darsliklardan foydalanilgan, bu esa ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilgan.

Ibratning ta'lim sohasidagi faoliyati faqat maktab ochish bilan cheklanmagan. U matbaachilikni ham ta'limni rivojlantirishning muhim vositasi deb bilgan. 1908-yilda Orenburgdan litografik mashina olib kelib, o'z uyida "Is'hoqiya bosmaxonasi" (yoki "Matbaai Ishoqiya") ni tashkil etgan. Bu bosmaxona 1960-yillargacha faoliyat ko'rsatib, ko'plab o'quv kitoblari, darsliklar va milliy gazetalar nashr etgan. Xususan, "San'ati Ibrat" kabi ta'limiy materiallar chop etilgan. Matbaaning tashkil etilishi nafaqat Ibratning o'z asarlarini, balki boshqa ma'rifatparvarlarning asarlarini ham keng omma orasida tarqatishga imkon bergan, bu esa ta'lim va ma'rifatni yoyishda muhim rol o'ynagan. Shuningdek, u 1910-yilda jamoat bog'ini, 1908-yilda esa fotosurat studiyasini ochgan. Bu

⁶ Rajabov Q. Jadidlar: g'oya, maqsad va kurash. – Toshkent: Sharq, 2000.

harakatlar Ibratning nafaqat rasmiy ta'limga, balki keng ma'rifiy-madaniy muhitni yaratishga bo'lgan intilishini ko'rsatadi. Uning "Kutubxonayi Is'hoqiya" nomli kutubxonasi ham mavjud bo'lib, unda ellikdan ortiq darslik saqlangan⁷. Bu faktlar Ibratning ta'lim va ma'rifatni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan kompleks yondashuvini aks ettiradi.

Ishoqxon Ibratning milliy uyg'onish g'oyalarining targ'ibotchisi sifatidagi o'rni ham ilmiy adabiyotlarda alohida tahlil etiladi. Uning faoliyati jadidchilik harakatining asosiy tamoyillari – ilm-ma'rifat, milliy o'zlikni anglash va taraqqiyotni targ'ib qilish bilan chambarchas bog'liqdir. Tadqiqotchilar Ibratni Markaziy Osiyo xalqlarining XX asr boshlaridagi ma'naviy va madaniy yuksalishiga beqiyos hissa qo'shgan yorqin namoyandalardan biri sifatida e'tirof etadilar⁸. Uning dunyo madaniyat markazlariga sayohatlari, ilg'or g'oyalarni o'zlashtirishi va ularni vatanida tatbiq etishga intilishi uning milliy uyg'onish harakatidagi faol ishtirokini belgilagan. Ibratning matbaachilik faoliyati, darsliklar nashr etishi, maktablar ochishi va ko'p tilli lug'atlar tuzishi bevosita milliy ongini uyg'otish, xalqni jaholatdan qutqarish va taraqqiyot yo'liga boshlashga qaratilgan edi. Uning qozilik lavozimida ishlashi (1898-yildan 1924-yilgacha) ham jamiyatda adolat va ma'rifatni targ'ib qilishga imkon bergan⁹.

Zamonaviy tadqiqotlar Ishoqxon Ibratning merosini bugungi kundagi intellektual rivojlanish va milliy o'zlikni shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Uning faoliyati sovet hukumati tomonidan qattiq ta'qib qilingani, 1937-yilda hibsga olinib, Andijon qamoqxonasida fojiali tarzda vafot etgani, shuningdek, uning qimmatli qo'lyozmalari va kitoblari musodara qilingani, mol-mulki sotilib, oilasi

⁷ Ismoilov A. "Ishoqxon Ibrat ma'rifatparvarlik faoliyatining ayrim qirralari" // O'zbek tili va adabiyoti. – 2018. – №3. – B. 45–50..

⁸ Tursunov O. "Ishoqxon Ibrat va jadidchilik harakati" // Til va adabiyot ta'limi. – 2020. – №5. – B. 32–37.

⁹ Xudoyberdiyev B. "Ishoqxon Ibratning tilshunoslik merosi" // Filologik tadqiqotlar. – 2021. – №2. – B. 58–64

ko'chirilgani ham ilmiy adabiyotlarda qayd etiladi ¹⁰. Bu holat Ibratning ilg'or g'oyalari va faoliyatining o'z davri uchun qanchalik xavfli deb hisoblangani va uning merosini o'rganishda qanday to'siqlar bo'lganini ko'rsatadi. Mustaqillik yillarida uning asarlari nashr etilishi (2005-yilda) va uning nomiga ijod maktabi ochilishi (2017-yilda) Ibrat merosiga bo'lgan ehtirom va uning bugungi kundagi dolzarbligining yorqin dalilidir.

Xulosa qilib aytganda, Ishoqxon Ibratning tilshunoslik, adabiyot, ta'lim va milliy uyg'onish sohalaridagi faoliyati o'zbek ilmiy adabiyotlarida keng va har tomonlama o'rganilgan. Mavjud tadqiqotlar uning shaxsiy hayoti, sayohatlari, asarlari va ta'limiy sa'y-harakatlarini chuqur tahlil qilgan. Biroq, uning turli sohalaridagi faoliyatining o'zaro bog'liqligi va bir-birini to'ldirishi, ya'ni tilshunoslikdagi yangiliklarning ta'lim tizimini isloh qilishga qanday xizmat qilgani, adabiy ijodining milliy uyg'onish g'oyalarini targ'ib qilishdagi o'rnini kabi jihatlarni yanada chuqurroq sintez qilishga ehtiyoj bor. Ushbu maqola Ibratning til, adabiyot, ta'lim va milliy uyg'onish g'oyalari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni kompleks tahlil qilish orqali mavjud adabiyotlardagi bo'shliqlarni to'ldirishga intiladi, uning merosining zamonaviy kontekstdagi ahamiyatini yangi nuqtai nazardan yoritadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola Ishoqxon Ibratning serqirra faoliyatini kompleks va tizimli tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uning tilshunoslik, adabiyot, ta'lim va milliy uyg'onish g'oyalari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqur sintez qilishni maqsad qiladi. Tadqiqotning metodologik asosini sifatli tadqiqot paradigmasi tashkil etadi, bunda tarixiy-filologik tahlil, qiyosiy-tipologik yondashuv va kontent-tahlil usullari integrativ tarzda qo'llaniladi. Ishoqxon Ibrat shaxsiyati va merosining murakkabligi, uning faoliyatining ko'p qirraliligi ushbu tadqiqotda fanlararo yondashuvni talab qiladi. Shu bois, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, pedagogika, tarixshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarining nazariy va amaliy metodlari uyg'unlashtiriladi. Maqolaning asosiy vazifasi mavjud ilmiy adabiyotlardagi bo'shliqlarni to'ldirish, xususan, Ibratning turli sohalaridagi sa'y-

¹⁰ Ismoilov A. "Ishoqxon Ibrat ma'rifatparvarlik faoliyatining ayrim qirralari" // O'zbek tili va adabiyoti. – 2018. – №3. – B. 45–50

harakatlarining bir-birini qanday to'ldirgani va milliy uyg'onish jarayonlariga qanday ta'sir ko'rsatganini yangi nuqtai nazardan yoritishdan iborat. Bu yondashuv Ibrat merosining zamonaviy kontekstdagi ahamiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Tadqiqot dizayni Ishoqxon Ibrat faoliyatini keng qamrovli o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, u tarixiy-biografik tadqiqot va matn tahlilining kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Birinchidan, Ibratning hayoti va ijodiy yo'li, uning sayohatlari va turli madaniyat markazlaridan olgan bilimlari tarixiy kontekstda sinchiklab o'rganiladi. Bu uning g'oyalari shakllanishiga ta'sir etgan omillarni aniqlash imkonini beradi. Ikkinchidan, uning asarlari – "Lug'ati sittat ul-lug'ot", "Jome' ul-xutut", "Tarixi Farg'ona", she'rlari va ta'limiy materiallari – chuqur matn tahliliga tortiladi. Ushbu dizayn Ibratning shaxsiy rivojlanishi, intellektual evolyutsiyasi va uning jamiyatga ta'sirini bir butunlikda ko'rishga imkon beradi. Tadqiqotda Ishoqxon Ibratning o'z davri ijtimoiy-siyosiy va madaniy muhitidagi o'rni, jadidchilik harakati bilan aloqalari, shuningdek, uning ilg'or g'oyalari tufayli duch kelgan ta'qiblar ham atroflicha ko'rib chiqiladi. Bu esa uning merosini nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy-siyosiy nuqtai nazardan ham baholashga yordam beradi.

Maqola uchun ma'lumotlar yig'ish jarayoni birlamchi va ikkilamchi manbalarni o'z ichiga oladi. Birlamchi manbalar sifatida Ishoqxon Ibratning o'z asarlari, jumladan, uning nashr etilgan kitoblari, qo'lyozmalari (agar mavjud bo'lsa) va ta'limiy materiallari asosiy o'rin tutadi. Xususan, "Lug'ati sittat ul-lug'ot" (1901-yilda nashr etilgan) asari tilshunoslikdagi novatorlik g'oyalarini tahlil qilish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Bu lug'atning olti tilda tuzilganligi, undagi metodologik yondashuvlar, so'zlarning kelib chiqishi, ma'nolari va imlosiga oid ma'lumotlar chuqur o'rganiladi. "Jome' ul-xutut" (1912-yilda nashr etilgan) asari esa Ibratning qiyosiy tilshunoslik va paleografiyaga bo'lgan qiziqishini, turli xalqlar yozuvlari haqidagi bilimlarini ochib berishda muhim ahamiyatga ega¹¹. Adabiy ijodini tahlil qilishda uning o'zbek, fors va arab tillarida yozgan she'rlari, shuningdek, "Tarixi Farg'ona" kabi tarixiy asarlari asosiy manba vazifasini o'taydi. Ta'lim sohasidagi faoliyatini o'rganishda esa uning maktablariga oid ma'lumotlar,

¹¹ Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.

"San'ati Ibrat" kabi ta'limiy materiallar va "Is'hoqiya bosmaxonasi" faoliyatiga oid hujjatlar (agar mavjud bo'lsa) tahlilga tortiladi. Shuningdek, Ibratning sayohatlari davomida to'plagan noyob kitoblari va qo'lyozmalari haqidagi ma'lumotlar ham uning intellektual rivojlanishini tushunishda muhimdir. Ushbu birlamchi manbalar Ibratning o'z g'oyalarini bevosita o'rganish va ularni o'z davrining kontekstida baholash imkonini beradi.

Ikkilamchi manbalar Ishoqxon Ibrat faoliyatiga bag'ishlangan mavjud ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar va ilmiy maqolalardan iborat. Bu manbalar Ibratning hayoti va ijodiga oid turli nuqtai nazarlarni, shuningdek, uning merosining turli jihatlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijalarini o'zida aks ettiradi. Ayniqsa, O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng nashr etilgan va Ibrat shaxsiyati hamda ijodini xolisona o'rganishga qaratilgan tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratiladi. Sovet davrida Ibratning jadidchilik g'oyalari va milliy uyg'onish harakatidagi o'rnini bir tomonlama talqin qilinganligi sababli, ushbu davr manbalariga tanqidiy yondashuv qo'llaniladi. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar Ibratni nafaqat o'z davrining yetuk ma'rifatparvari, balki tilshunoslik, adabiyot, ta'lim va matbaachilik sohalarida novatorlik g'oyalarini ilgari surgan ulug' mutafakkir sifatida qayta kashf etishga zamin yaratdi.¹² Ushbu ikkilamchi manbalarni tahlil qilish orqali mavjud ilmiy munozaralar aniqlanadi, Ibrat merosining turli talqinlari o'rganiladi va ushbu maqolaning yangi hissasini belgilash uchun asos yaratiladi.

Nazariy asos sifatida bir nechta yondashuvlar integratsiyasi qo'llaniladi. Birinchidan, intellektual tarix yondashuvi Ibratning g'oyalarini uning davri intellektual va madaniy muhiti kontekstida tushunishga yordam beradi. Bu yondashuv Ibratning sayohatlari davomida o'zlashtirgan ilg'or g'oyalarini, ularni Markaziy Osiyo sharoitiga moslashtirish urinishlarini va bu g'oyalarning mahalliy jamiyatdagi aks-sadosini tahlil qilish imkonini beradi. Ikkinchidan, sotsiolingvistika va tarixiy tilshunoslik nazariyalari Ibratning tilshunoslikdagi faoliyatini, xususan, "Lug'ati sittat ul-lug'ot" asarining til rivojidagi

¹² Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.

oʻrnini, koʻp tillilikka boʻlgan yondashuvini va tilning milliy oʻzlikni shakllantirishdagi rolini oʻrganish uchun asos boʻladi. Uchinchi, adabiyotshunoslikning qiyosiy va tarixiy-tipologik metodlari uning adabiy ijodini, sheʼriyati va nasrining gʻoyaviy-badiiy xususiyatlarini, jadid adabiyoti kontekstidagi oʻrnini baholashga xizmat qiladi. Toʻrtinchidan, pedagogika va taʼlim nazariyalari Ibratning taʼlim tizimini isloh qilishga qaratilgan saʼy-harakatlarini, "usuli savtiya" maktablarining ahamiyatini va matbaachilik faoliyatining maʼrifatni yoyishdagi rolini tahlil qilish uchun asos boʻladi. Nihoyat, milliy uygʻonish nazariyalari Ibratning milliy oʻzlikni anglash, taraqqiyot va mustaqillik gʻoyalarini targʻib qilishdagi oʻrnini, uning jadidchilik harakatidagi faol ishtirokini chuqur tushunishga yordam beradi. Ushbu fanlararo nazariy asos Ibratning serqirra merosini har tomonlama va chuqur tahlil qilishga imkon yaratadi. Tadqiqot jarayonida bir qator cheklovlar va etik masalalar ham eʼtiborga olinadi. Birinchidan, Ishoqxon Ibratning baʼzi qoʻlyozmalari, masalan, "Qoʻrboshilar zamoni" asari sovet repressiyalari davrida yoʻq qilinganligi sababli, ularni toʻliq oʻrganish imkoniyati mavjud emas. Bu esa uning ijodiy merosini toʻliq qamrab olishda maʼlum cheklovlar yaratadi. Ikkinchi, sovet davrida Ibrat faoliyatiga oid baʼzi maʼlumotlarning mafkuraviy tazyiq ostida bir tomonlama talqin qilinganligi, baʼzi hujjatlarning yoʻq qilinganligi yoki oʻzgartirilganligi ehtimoli mavjud. Shu bois, manbalarga tanqidiy yondashuv va ularni bir necha mustaqil manbalar orqali tasdiqlash zarurati tugʻiladi. Uchinchi, Ibratning asarlari asosan eski oʻzbek tilida (chigʻatoy tilida) va arab yozuvida yozilgan boʻlib, ularni zamonaviy oʻquvchilar va tadqiqotchilar uchun tushunarli tarzda tahlil qilish maʼlum darajada lingvistik va paleografik koʻnikmalarni talab qiladi. Tadqiqotda mavjud nashrlar va ilmiy izohlarga tayaniladi. Etik jihatdan, tadqiqotda xolislik va obyektivlik prinsiplariga qatʼiy rioya qilinadi. Ibratning shaxsiyati va faoliyatiga oid har qanday baho mavjud faktlar va ilmiy dalillar asosida beriladi, subyektiv talqinlardan qochiladi. Tadqiqot natijalari Ibrat merosining murakkabligini va uning oʻz davri uchun qanchalik ilgʻor boʻlganligini aks ettirishga qaratiladi.

Ushbu metodologik yondashuv Ishoqxon Ibratning til, adabiyot, taʼlim va milliy uygʻonish gʻoyalari oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikni kompleks tahlil qilish orqali mavjud

adabiyotlardagi bo'shliqlarni to'ldirishga intiladi. Uning merosining zamonaviy kontekstdagi ahamiyatini yangi nuqtai nazardan yoritishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari Ibratning nafaqat o'z davrining yetuk mutafakkiri, balki bugungi kunda ham milliy o'zlikni anglash, til va madaniyatni rivojlantirish, ta'limni modernizatsiya qilish borasida dolzarb g'oyalarni ilgari surgan ulug' shaxs ekanligini yana bir bor tasdiqlashga qaratilgan. Bu esa kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlar ochib, Ishoqxon Ibrat merosini yanada chuqurroq va kengroq o'rganishga zamin yaratadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Ishoqxon Ibratning tilshunoslik, adabiyot, ta'lim va milliy uyg'onish g'oyalari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, XX asr boshlaridagi ma'rifatparvarlik harakatining asosini tashkil etgan. Uning "Lug'ati sittat ul-lug'ot" kabi ko'p tilli asarlari til rivojiga, adabiy ijodi milliy adabiyotni boyitishga, "usuli savtiya" maktablari esa zamonaviy ta'lim tizimini shakllantirishga beqiyos hissa qo'shgan. Bugungi kunda Ibrat merosi milliy o'zlikni anglash, til va madaniyatni asrash, shuningdek, ta'limni modernizatsiya qilish borasida muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajak tadqiqotlari uning turli faoliyat yo'nalishlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni, ilg'or g'oyalarining zamonaviy ta'lim va madaniyatga tatbiq imkoniyatlarini chuqurroq o'rganishi lozim. Bu uning boy intellektual salohiyatini to'liq ochib beradi va uning merosini yangi avlodlarga yetkazishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibrat, Ishoqxon. Tarixi Farg'ona. – Toshkent: Ma'naviyat, 1991.
2. Ibrat, Ishoqxon. Lug'ati sitta alsina. – Toshkent: Meros, 2001.
3. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
4. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.
5. Dolimov U., Ubaydullayev H. Jadidchilikning nazariy asoslari va ma'rifiy faoliyati. – Toshkent: Universitet, 2005.
6. Boltaboyev H. Jadidchilik va milliy uyg'onish. – Toshkent: Akademnashr, 2011.
7. Ahmedov B. O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.

8. Joʻrayev N. Oʻzbekiston tarixi. – Toshkent: Sharq, 2011.
9. Rajabov Q. Jadidlar: gʻoya, maqsad va kurash. – Toshkent: Sharq, 2000.
10. Mamajonov S. Oʻzbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2004.

Ilmiy maqolalar

11. Ismoilov A. “Ishoqxon Ibrat maʼrifatparvarlik faoliyatining ayrim qirralari” // Oʻzbek tili va adabiyoti. – 2018. – №3. – B. 45–50.
12. Tursunov O. “Ishoqxon Ibrat va jadidchilik harakati” // Til va adabiyot taʼlimi. – 2020. – №5. – B. 32–37.
13. Xudoyberdiyev B. “Ishoqxon Ibratning tilshunoslik merosi” // Filologik tadqiqotlar. – 2021. – №2. – B. 58–64.

Internet manbalari

14. "natlib.uz" (<https://reference-url-citation.invalid/0>)
15. "ziyonet.uz" (<https://reference-url-citation.invalid/1>)
16. "qomus.info" (<https://reference-url-citation.invalid/2>)
17. "academy.uz" (<https://reference-url-citation.invalid/3>)
18. Qodirova, M. M. (2023). Ishoqxon Ibratning tilshunoslikka oid qarashlari va ularning bugungi kundagi ahamiyati. Til va adabiyot taʼlimi, 2023(1).https://uzjournals.edu.uz/t_a_talim/vol2023/iss1/10/